

DİASPORA KAVRAMI: TARİHÇE, GELİŞME VE TARTIŞMALAR*

Fırat YALDIZ

Özet: Diaspora, yaklaşık 2500 yıllık geçmişi olan kadim bir kelime olmasına rağmen, anlamı ve içeriği hâlâ tartışılmaktadır. Özellikle 20. yüzyılda meydana gelen uluslararası siyasi gelişmelerle doğru orantılı olarak, günümüzde kavramın kullanımı fazlasıyla yaygınlaşmıştır. Diaspora kavramının bu kadar kolay kullanılması, kavramsal sınırlarının belirsizleşmesine ve diasporanın ne anlama geldiğinin sorgulanmasına neden olmaktadır.

Bu çalışmada da diaspora kelimesinin tarihsel kökenleri ve siyasal gelişmeler doğrultusunda içeriğinin dönüşümü araştırılmaktadır. Çalışmada özellikle tarihsel sınıflandırmanın, diaspora kelimesinin günümüzdeki anlamının kavranmasında en uygun yaklaşım olduğu düşünülmektedir. Klasik diaspora, Modern diaspora ve Çağdaş diaspora şeklindeki bu taksonomik yaklaşım, küreselleşmenin etkisiyle hızla gelişen göç olgusu bağlamında ortaya çıkan “anavatanı dışında yaşayan toplumlar”ın diaspora kavramıyla olan ilişkisini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Küreselleşme sürecinin, diaspora kavramı açısından, diaspora toplumları açısından, ev sahibi devlet açısından ve akraba devlet açısından farklı ve önemli etkileri, bu yaklaşımı daha da önemli kılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Diaspora, azınlık, akraba devlet, ev sahibi devlet, göç, göçmen.

The Term of Diaspora: History, Progress and Discussions

Abstract: Although the term ‘diaspora’ has been used for the past 2500 years, the context and meaning of the word are still being discussed. Proportional with the international political progress in the 20th century, the term is now widely being adopted by all disciplines. Such a wide employment causes the limits of the term get ambiguous.

In this study, the historical origins and conceptual transition has been searched in interdisciplinary manner. Especially the historical taxonomic approach is taught to be the most convenient approach to trace the actual context of the term. The terms ‘Classical diaspora’, ‘Modern diaspora’ and ‘Contemporary diaspora’ help us better understand the actual relation of the communities living abroad with the effect of the globalization and migration progress. The various effects of globalization process on the term of diaspora, on the diaspora societies, on host state and on kin state, make this approach more vital.

Key words: Diaspora, minority, kin state, host state, migration, immigrant.

* Bu makale, Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığında, Prof.Dr. Baskın Oran danışmanlığında hazırlanan Uzmanlık Tezinden üretilmiştir.

Giriş

Yunanca *dia* (için, dolayı) ve *sporos* (tohum) kelimelerinden türeyen *diaspora* kelimesi, “sağa sola dağılmış/saçılmış tohumlar” anlamlarına gelmektedir¹. Kelimenin, tarih içerisindeki -bu anlamı aşan boyutlara ulaşan- dönüşümü, günümüzde de tartışılmaya devam etmektedir. Dolayısıyla *çağdaş kullanımında, basitçe “etnik grup”un eş anlamlısı olarak görülecek denli gevşek tanımlanmış bir terimin sınırlarını belirlemek elzemdir* (Dufoix, 2011, s. 27).

İnsanın dünya üzerindeki yolculuğu bitmedikçe diaspora olgusu da yaşamaya ve tartışılmaya devam edecektir. Antik Çağ’dan beri var olan bu olgu, tarihin yıkıcı etkisine direnerek varlığını devam ettirmiş ve günümüzde de yoğun bir tartışmanın öznesi hâline gelmiştir. Diasporanın tarihsel sürekliliği, insanın çeşitli nedenlerle binlerce yıldır devam etmekte olan hareketliliğinin doğal sonuçlarından biridir. Günümüzde de devam eden küresel göç hareketleri nedeniyle, diaspora toplumlarının uluslararası ilişkilerin geleceğini etkileyecek önemli bir kavramsal ve kuramsal tartışmaya kaynak olacağını iddia etmek, kehanet olmasa gerek.

Uluslararası Göç Örgütü (IOM-International Organization for Migration), 2005 yılında dünya genelinde yaklaşık 191 milyon göçmen varken, 2010 yılında bu sayının 214 milyonu bulunduğunu belirtmektedir². Uluslararası sistemde meydana gelen böylesine hızlı ve büyük bir hareketlilik, diaspora kavramının kullanımını da fazlasıyla arttırmıştır. Bu durum, kavramın kolay kullanılmasına ve dolayısıyla da kavramın içinin giderek boşalmasına neden olmaktadır. “Vaktiyle Yahudilerin, Yunanların ve Ermenilerin dağılmasını tarif eden diaspora kelimesi, artık “göçmen”, “vatansız”, “mülteci”, “misafir işçi”, “sürgün topluluğu”, “yurt dışı topluluğu”, “etnik topluluk” gibi terimleri kapsayan daha geniş bir anlambilimsel alana” karşılık gelmektedir (Tölölyan, 1991, s. 4). Yine son dönemlerde, diasporanın anlamı da belirsizleşmektedir. “ABD’deki Yahudi

¹ Bazı yazarlar ise, diaspora kelimesinin *dia* ve *speirein* kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşan ve “saçılma” anlamına gelen *diaspeirein* kelimesinden türediğini belirtmektedir (Bauman, 2010). Çevrimiçi İngilizce sözlüklerde ise, kelimenin köklerine ilişkin üç farklı yaklaşım bulunmaktadır: (i) *diaspeiro* (dia+speiro), (ii) *diaspora* (dia+spore), (iii) *diaspeirein* (dia+speirein). Kelimenin köklerine ilişkin bu farklı yaklaşımlara rağmen dağılma, saçılma, savrulma anlamları konusunda bir tartışma yoktur.

² World Migration Report – 2011, Geneva, IOM, 2011, s. 49. Uluslararası Göç Örgütünün Genel Ağ (İnternet) sitesinde ise, 2010 yılı rakamının 192 milyon olduğu belirtilmektedir. “About migration”, <http://www.iom.int/jahia/Jahia/about-migration>, 26.07.2012. Resmî rapor ve resmî Genel Ağ sitesi arasındaki bu rakamsal farklılık, kanımızca Genel Ağ sitesinin güncellenmemesinden kaynaklanmaktadır.

diasporası” bir topluluğu, “diasporada yaşayan Yahudiler” bir ülke/bölgeyi, “diasporada doğan Yahudiler, diasporalı Yahudiler” coğrafi bir yeri/mekânı, “diasporizm” bir ideolojiyi, “diasporik” sosyal bir akımı anlatmaya çalışan yan kullanımlardır. Bazı ülkelerde ise *expatriate* (ülke dışında yaşayan), *oversea* (denizaşırı ülkelerde yaşayanlar) ve *ressortissant* (uyruk) gibi diaspora kavramına yakın anlamlı kelimeler kullanılmaktadır. Ayrıca diaspora kavramı, kimlik, etni, ulus, göç, getto ve azınlık gibi kavramlarla da yakın ilişki içerisindedir. Diaspora ile ilişkili bu kavramlara ilişkin ayrıntılara, başka bir çalışma konusu olabileceği için, bu çalışmada yer verilmeyecektir.

Diaspora olgusunun, yerel ve küresel anlamda geleceğini öngörebilmek için kavramsal ve kuramsal çerçevenin ayrıntılı olarak incelenmesi gereklidir. Sosyal bilimler ve özellikle uluslararası ilişkiler disiplini bünyesindeki gelişmelerin de etkisiyle, diaspora kavramı üzerinden yoğun araştırmalar ve tartışmalar yürütülmektedir. Kuramsal bir çerçeveye sığdıramayacak kadar geniş bir kullanım alanına sahip olan kavram, daha çok Batı dünyasında araştırılmakta ve tartışmalar da Batılı bir retorik üzerinden yürütülmektedir. Bir eleştiri değil bir tespit olarak vurgulanan bu durumun, genelde doğudan batıya doğru göçün bir sonucu olduğu düşünülebilir. Binlerce yıldır ve genelde batıya doğru devam etmekte olan göç, “Doğu”ya akraba devlet (anavatan), “Batı”ya ise ev sahibi devlet (vatan)³ rolünü vermiş, Batı’da yaşayan Doğulu toplumların, Batılı bir gözle incelenmesi de diaspora araştırmalarının genel karakteristiği olmuştur. Nitekim literatürde de, İsrail’deki Amerikan diasporasından değil de ABD’deki Yahudi diasporasından bahsedilmesi veya Ermenistan’da yaşayan Fransızların değil Fransa’daki Ermeni diasporasının etkinliğinin vurgulanması, tarihsel ve güncel (doğudan batıya) göç sürecinin doğal bir sonucudur. Bu bağlamda, diaspora konusuyla ilgili temel kitapların çok büyük bir bölümünün de Batılı yazarlar tarafından, Batılı üniversitelerde yazılmış ve basılmış olduğunu belirtmekte yarar vardır. Diaspora kavramının günümüzde Batı’da yaşayan Doğulu toplumlar için kullanıldığı, Doğu’da yaşayan Batılı toplumlar içinse pek tercih edilmediği görülmektedir⁴.

³ Ev sahibi devleti, diasporanın yaşadığı devlet; akraba devleti ise, diasporanın kendini etnik, vs. bakımından ait hissettiği devlet olarak tanımlamak mümkündür.

⁴ Coğrafi olarak Doğu’da yer alan ancak Batılı bir ülke olarak kabul edilebilecek Avustralya’da yaşayan Lübnan Diasporası örneğinde olduğu gibi, Doğu – Batı ayrımı bazen coğrafi bazen de kültürel olabilmektedir.

Bu çalışma, diaspora kavramının herhangi bir ölçüte bağlı olmadan anavatan dışında yaşayan herkes için kullanılır hâle gelmesi nedeniyle, kavrama ilişkin güncel bir inceleme ve değerlendirme ihtiyacından doğmuştur. İkinci olarak, diaspora topluluklarının oluşumu için bir gereklilik olarak görülen zorunlu göç gibi bazı özelliklerinin, küreselleşmenin de etkisiyle değişmesi, kavramın bugünkü özelliklerini sorgulamamıza neden olmaktadır. Bu değişim, hangi toplulukların diaspora olarak adlandırılabilmesine ilişkin literatürdeki tartışmaları da etkilemektedir. Son olarak ise anavatan dışında yaşayan herkesi diaspora olarak adlandırmak, diaspora-diaspora, diaspora-ev sahibi devlet (vatan) ve diaspora-akraba devlet (anavatan) ilişkilerinin kuramsal bir çerçeveye oturtulmasını engellemektedir. Bu engeli aşabilmek için, kavramın güncel gelişmeler ışığında yeniden yorumlanması gerekmektedir. Devletin diasporasıyla olan ve “anavatanın çıkarlarını savunmak” olarak özetlenebilecek bir temele dayanan tek taraflı ilişkisi, çok taraflı ve çok boyutlu bir ivme kazanmaktadır. Son yıllarda grup-birey hakkı tartışmaları bağlamında, bireysel haklar alanında son derece önemli toplumsal ve yasal gelişmeler meydana gelmektedir (Yaldız, 2012, s. 124). Dolayısıyla, diasporanın kendi gündemi, ekonomik, siyasi, kültürel talepleri ve ideolojik ve örgütsel gelişimi, yakın gelecekte ev sahibi devletleri olduğu kadar akraba devletleri de etkileyecek gibi görünmektedir.

Çalışmada diaspora kavramı, tarihsel süreç ve güncel gelişmeler doğrultusunda ve uluslararası ilişkiler perspektifiyle incelenecektir. Hukuksal, tarihsel ve sosyolojik yaklaşımların, diaspora kavramına ilişkin gelişmeleri tek başına açıklamakta yetersiz kaldığı ön kabulüyle, uluslararası ilişkilerin disiplinler arası bakış açısı ile konuya yaklaşılacaktır. Bu çalışmanın yazarı, diaspora topluluklarının, önümüzdeki süreçte uluslararası ilişkilerin önemli bir aktörü olacağı kanısındadır. Turizm, ticaret, eğitim gibi nedenlerle küresel hareketliliğin geçici olarak artması veya insanların başka ülkelere kalıcı olarak göç etmesi, uluslararası sistemi etkilemektedir. Bu hareketlilik neticesinde, mevcut diasporaların güçlenmesi veya yeni diaspora toplumlarının oluşması da uluslararası ilişkileri etkileyebilecektir. Bu bağlamda, diaspora kavramının uluslararası ilişkiler metinlerinde daha sık kullanılması “Diasporaların dış politikaya etkisi nedir?” ve “Diaspora bir dış politika aracı mıdır?” gibi soruların önemini daha da artırmaktadır.

Bu sorulara cevap arayan çalışmalar incelendiğinde ise konuyla ilgili kitap sayısının çok az olması, önemli bir sorun olarak göze çarpmaktadır. Genellikle göç, etnik kimlik gibi konulara değinen kitaplarda diaspora olgusuna kısa bölümler ayrılmış veya konuyla ilgili makaleler derlenerek kitaplaştırılmıştır. Diaspora kavramının öneminin artmakta olduğu Türkiye’de ise konuyla ilgili yazılmış hiçbir kitap olmamasının yanı sıra, makale sayısı da yok denecek kadar azdır. Bu durum, Ermeni Diasporasının olumsuz çağrışımları nedeniyle

Türkiye’de diaspora kelimesine karşı ön yargılı yaklaşımdan kaynaklanıyor olabilir. Bu çalışma neticesinde ortaya çıkan bulguların, gittikçe yoğunlaşan devlet ve diaspora ilişkilerine bilimsel katkı sağlayabilmesi hedeflenmektedir.

Diaspora kavramına ilişkin akademik yaklaşımların en temel sorunsalı, sınıflandırma (taksonomi) çabalarında görülmektedir. Diasporaları tarihsel (klasik diasporalar, modern diasporalar, çağdaş diasporalar) veya tematik (işçi diasporalar, ticaret diasporaları, mazlum diasporalar vb.) olarak sınıflandırma girişimlerinin genel bir kabul gördüğünü söylemek mümkün gözükmemektedir. Bu durum ise diaspora kavramını pratik olarak anlamlandırmayı ve hangi toplulukların diaspora olduklarını anlamayı zorlaştırmaktadır.

Çalışmada ilk olarak, kavrama ilişkin tarihsel süreç ve kavramsal gelişmeler incelenecektir. Birinci bölümde, (anavatandan sürgün ve zorunlu göç gibi) tarihsel travmalara dayanan süreç, kavramın ortaya çıkışı ve kullanımı ile paralel olarak incelenecek; bu dönemlerdeki çağrışımları araştırılacaktır.

“Her etnik grup diaspora mıdır?” sorusuna cevap aranacak ikinci bölümde ise diaspora topluluklarının özellikleri, temel eserler ve yazarlar üzerinden incelenecektir. Bu bölümde, tarihsel süreçte nitelikleri de değişen diaspora topluluklarının adlandırılması ve sınıflandırılmasına ilişkin tartışmalara yer verilecektir.

Diaspora Kavramının Tarihçesi

Diaspora ile ilgili bir araştırma, Yahudi diasporasından bahsetmeden yazılamaz; ancak, sadece Yahudilerden bahseden bir eser de diaspora kavramını açıklayamaz. Kavramın ortaya çıkmasında ve gelişmesinde büyük öneme sahip olan Yahudilerin tarihsel tecrübeleri, kavramın kullanımını, gelişimini ve çağrışımlarını derinden etkilemiştir. İlerleyen bölümlerde de görüleceği üzere son yüzyılda meydana gelen politik gelişmeler, kavramı başka bir noktaya taşımıştır. Nitekim Cohen de diaspora kavramının bir zamanlar özellikle Yahudiler, nadiren de Yunanlar, Ermeniler ve Afrikalılar için kullanıldığını, günümüzde ise en az otuz farklı etnik grubun kendilerini diaspora olarak tanımladığını veya başkalarının diaspora olarak tanımlandıklarını belirtmektedir (1999, s. 266).

Dolayısıyla hem diaspora kavramının günümüzdeki anlamını hem de günümüz diaspora topluluklarının niteliklerini anlayabilmek için, kavramın ortaya çıkış sürecine göz atmak yararlı olacaktır.

Tarihsel ve Kavramsal Gelişmeler

Etnik gruplar, göçmenler ve yabancılarla ilgili akademik tartışmaların birçoğunda ve azınlık-çoğunluk ilişkisi ile ilgili değerlendirmelerde, diaspora kavramına çok az yer verildiği görülmektedir (Safran, 1999, s. 364). Hâlbuki diaspora kelimesi, bu tartışmalar bağlamında önemli bir yere sahiptir. *Tarihin ve*

talihin öznesi olan insanlık macerasını anlatan maceraperest bir kelime (Marienstras, 1999, s. 363) şeklinde betimlenen diaspora kavramının günümüzdeki anlamını kavrayabilmek için, tarihte geriye doğru gitmek gerekir.

Aslında kadim bir kelime olan diaspora, küreselleşmenin etkisiyle -coğrafya, kimlik ve aidiyet gibi kavramlarla ilişkisini alt üst eden- yeni bir anlama sahip olmaya başlamıştır (Braziel ve Mannur, 2007, s. 1). Dufoix, bu durumu "... sonuçta "diaspora" bir kelimedir. Bütün kelimeler gibi gerçeğin ancak bir kısmını tanımlamaya yarar ve her kullanıldığında aynı kısmı göstermez. ... Her bir özel durumdan, "diaspora" kelimesinin kullanımından ve farklı dillerdeki "denk"lerinden bağımsız, tekil bir "diaspora" olgusu yoktur" cümleleriyle açıklamaktadır. Etimolojik olarak Yunanca *dia* ve *sperien* kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşan *diaspeiro* fiilinin kullanımına, M.Ö. 5. yüzyılda Sofokles, Herodotos ve Tukidides'te rastlanmaktadır (Dufoix, 2011, s. 17). Yunanca *diaspeiro/diasperien* kelimesinden türeyen diaspora kavramı ise *Septuagint*'de⁵ anavatanları dışında sürgünde yaşayan Yahudileri tanımlamak için ve İskenderiye'de yaşayan Helenik Yahudi topluluklarını kastederek kullanılmıştır (Braziel ve Mannur, 2007, s. 1).

Genel olarak Filistin dışında yaşayan Yahudiler için kullanılır hâle gelen diaspora kelimesinin, Yunanlar tarafından Küçük Asya ve Akdeniz'in arkaik dönemde (M.Ö. 800-600) kolonizasyonunu ifade etmek için kullanıldığı da belirtilmektedir (Cohen, 1999, s. 266).

Kavramın Yahudilerle ilişkili kullanımında, Yahudi nüfusun bağımsız veya yoğun olduğu politik bir merkezin varlığı kabul edilmektedir. 1948 yılında İsrail devleti kurulana dek, bu merkez *Eretz Israel*⁶ olarak da adlandırılmıştır. Marienstras (1999, s. 358), bazı yazarların diaspora kavramını sadece *Eretz Israel*'i terk eden topluluklar için kullandığını belirtmektedir. *Eretz Israel* ile anlam bulan politik bir merkez tasviri kavramsal tercih açısından önemlidir. Nitekim bu tercih diaspora kavramını, İbranice sürgün anlamına gelen *Galut* kelimesinden ayıran en temel unsurdur. Diaspora Yahudi nüfusun yoğun olduğu politik bir merkezi vurgularken, *Galut*⁷ böyle bir merkezin bulunmadığı

⁵ Septuagint, Kitab-ı Mukaddes'in, İskenderiyeli 70 Yahudi âlim tarafından İbraniceden Yunancaya tercümesidir. "Yetmişler İncili" olarak bilinen bu metinde, diaspora kelimesi on iki kez geçmektedir (Dufoix, 2011, s. 17).

⁶ Eretz Israel, Tekvin kitabına göre Tanrının İsraililere vadettiği toprakları ifade etmektedir. Bk. (Lichtman, 2006, s. 13).

⁷ Diaspora ve *Galut* kelimeleri arasındaki bu teorik ayırım, zamanla diaspora kavramı lehine kaybolur. Günümüzde ise *Galut zihniyeti* gibi kavramlar, Yahudi milliyetçileri tarafından -ve küçümseyici bir bakış açısıyla- İsrail'i desteklemeyen, hatta İsrail'in kurulmasına karşı çıkan diaspora Yahudileri için kullanılmaktadır. Murray J. Kohn'un

dönemlerdeki topluluklar için kullanılır; başka bir otoritenin egemenliğine geçmiş anavatani ve anavatandan zorunlu göçü içerir (Marienstras, 1999, s. 358).

Kavramın Yahudilerle ilişkisini coğrafi bağ üzerinden kuran bu yaklaşıma, önemli itirazlar da bulunmaktadır. Grup kimliğinin geleneksel olarak soybilimsel (*genealogical*) köken ve coğrafi köken olmak üzere iki yolla inşa edilebileceğini belirten Boyarin ve Boyarin, Yahudi kimliğini coğrafi bağ yerine, nesiller arasındaki bağ üzerinden tanımlamanın daha doğru olacağını belirtmekte; diasporanın, savaş veya yıkımın zorunlu sonucu olmadığını, Yahudilerin büyük bir çoğunluğunun Yahuda'nın elden çıkışından yüzlerce yıl önce bile gönüllü olarak dışarıda yaşadıklarını hatırlatmaktadırlar (Boyarin ve Boyarin, 2007, ss. 85-118). Gerek coğrafi bağ gerekse Yahudi nesiller arasındaki ilişki bağlamında, “ortak bilinç” büyük önem arz etmektedir. Sürgün ve sürgün bilinci arasındaki yakın ilişkinin, Yahudi tarihinin münhasır özelliği olduğu; yüzlerce yıllık göçlere rağmen Yahudi ulusal bilincini canlı tuttuğu belirtilmektedir (Marienstras, 1999, s. 358). Sürgün kavramı, sadece bir kavram olarak değil, tarihsel bir olgu olarak da Yahudiler için önem taşımaktadır. M.Ö. 586'da gerçekleşen Babil Sürgünü, Tesniye'de (Tevrat)⁸ *Rab seni düşmanlarının önünde kırdıracak... ve dünyanın bütün ülkelerinde serseri olacaksın* (Belge, 2011, s. 1) şeklinde anlatılmaktadır.

Günümüzde ise (2010 yılı verilerine göre), 13.428.300 olan Yahudi nüfusunun 5.703.700'ü İsrail'de, 7.724.600'ü (yarısından fazlası) İsrail dışında yaşamaktadır (Pergola, 2010, ss. 5-6). Anavatanda bir devletin olmadığı 2534 yıllık bir dönemin ardından, bağımsız bir devletin (İsrail) kurulduğu 1948 yılı sonrası dönemde de diaspora Yahudiler için büyük ve önemli bir denge unsurudur.

Daha çok Yahudiler için kullanılan diaspora kavramı, tarihsel süreç içerisinde ana yurdundan ayrılan diğer bazı topluluklar için de kullanılır olmuştur. Bu toplulukların başında da Afrikalılar ve Ermeniler gelmektedir.

Afrika dışında yaşayan Afrikalılar için “diaspora” kavramının kullanılmasından önce de Afrikalılar ve Yahudiler arasında düşünsel bir ilişki, sosyolojik paralellikler kurulmuştur. 19. yüzyılda Pan-Afrikacılık davasının öncülerinden W.E.B. Du Bois ve Edward Wilmot Blyden gibi düşünürler, bu paralelliği kuran isimlere örnek gösterilebilir (Dufoux, 2011, s. 21). Blyden (1832-1912), ana yurda geri dönüş fikri bağlamında siyonizmi harikulade bir hareket olarak

Is the Holocaust Vanishing? isimli kitabındaki bölümlerden birinin adı “There is No Room for a Galut Mentality”dir (Kohn, 2005, ss. 157-160).

⁸ Tesniye, Kitab-ı Mukaddes'in ilk bölümü olan Eski Ahit'in ilk beş kitabı olan Tevrat'ın beşinci kitabıdır (Ayдын, 2005, s. 753).

görmekte ve Afrika ırkının tarihinin (kölelik, zulüm, sürgün, eziyet) Yahudi tarihi ile yakın benzerlik içinde olduğunu belirtmektedir (Brackman, 2010, s. 2). Yahudiler ve Siyahlar arasında kurulan bu benzerliğe rağmen, “diaspora” kelimesi 1965 yılına kadar Afrikalılar için kullanılmamıştır. “Siyah diaspora”, ilk olarak Abiola Irele tarafından Ekim 1965’te yayımlanan *Negritude or Black Cultural Nationalism* başlıklı makalede (1965) kullanılmıştır. “Afrika diasporası” ise George Shepperson tarafından *The African Abroad or the African Diaspora* başlıklı tebliğde (1966)⁹ kullanılmıştır. Dufoix (2011, s. 22), bu terimlerin 1950’lerden itibaren entelektüel çevrelerde dolaşımında olan terimler olduğunu belirtmektedir. Paul Gilroy’un 1993 yılında yayımladığı ve Afrika diasporasını, Afrika tarihi ve kültürü bağlamında ele alan *The Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness* isimli kitabı (1993) diaspora çalışmalarına yapılan en önemli ve güncel katkılardan biridir.

Yurt dışındaki varlıklarını tarif etmek için kökleri dünyanın dört bir yanına uzanan ceviz ağacı¹⁰ sembolünü kullanan Ermeniler, gerçekten de bu metafora uygun bir şekilde dünyanın dört bir yanında yaşamaktadırlar. Tarihçiler tarafından kökenleri M.Ö. 5. yüzyıla kadar götürülen Ermeni toplumu, diaspora kelimesi bağlamında Yahudilere en çok benzeyen topluluktur (Safran, 1999, s. 365). Tarih boyunca Ermenistan, ticaret yolu üzerinde olması, stratejik konumu ve doğal kaynakları nedeniyle Pers, Yunan, Roma, Bizans, Osmanlı ve Rus imparatorlukları tarafından kontrol edilmiştir. Egemenliğin bu farklı idari birimler arasında geçişi ise genellikle savaşlar yoluyla olmuş ve bu savaşlar Ermenilerin göç etmesiyle sonuçlanmıştır. Ayrıca Ermenistan’ın coğrafi konumu da Ermenilerin ticari amaçlarla diğer bölgelere gönüllü olarak göç etmesini sağlamıştır (Sheffer, 2003, s. 59). Sheffer, M.Ö. 5. yüzyıldan itibaren Bulgaristan, Anadolu ve Balkanlarda Ermeni kolonilerinin olduğunu belirtmektedir (2003, s. 59). M.S. 7. yüzyılda ise Ermeniler (bazıları sürgün, bazıları gönüllü olarak) Bizans İmparatorluğu’na göç etmiş, burada başarılı bir ticaret toplumu kurmuş ve yönetimde üst düzey görevlere gelmişlerdir. Bu alanlar (ticaret ve yönetim) daha sonraları da Ermeni diasporasının tercih ettiği başlıca meslek kolları olmuştur. 10. yüzyıldan itibaren Venedik, Marsilya, Paris, Bruges, Londra gibi birçok batı Avrupa şehrinde de Ermeni toplumları oluşmuştur. Ancak ilk büyük çaplı göç dalgası, 11. yüzyılda Bagratid hanedanının çökmesinin ardından gerçekleşmiş ve Kırım, Macaristan, Polonya ve Moldova’da da Ermeni toplumları oluşmaya başlamıştır. 13. yüzyılda

⁹ Shepperson bu metni ilk olarak Eylül 1965’te Darüselam’da yapılan Uluslararası Afrika Tarihi Kongresi’nde tebliğ olarak sunmuştur. Aktaran (Dufoix, 2011, s. 22).

¹⁰ Sylva Gaboudikian tarafından yazılan “Ceviz Ağacı” (The Walnut Tree) isimli şiir üzerinden, Ermeni diasporasına ilişkin güncel bir inceleme için bk. (Pattie, 2005, s. 52).

Filistin, Mısır, Irak, Hindistan, Tibet ve Çin’de de Ermeni toplumları görülmektedir. İkinci büyük göç dalgası ise -Ermenistan Cumhuriyeti’nin 1991 yılında kurulmasına kadarki son Ermeni devleti olan- Kilikya Krallığı’nın 14. yüzyılda çökmesinin ardından başlamış; Ermeniler Romanya ve Litvanya’ya, 17. yüzyılda ise İran ve Filipinler’e yerleşmişlerdir (Sheffer, 2003, s. 59).

Dufoix ise 1915 olaylarının ardından, Ermeniler’in yarısına yakın bir kısmının Rusya’ya diğer yarısının ise Mısır, İran, Arjantin, Fransa, (Lübnan, Suriye) ve ABD gibi Ermeni toplumlarının daha önceden bulunduğu ülkelere gittiklerini belirtmektedir. Fransız tarihçi Ter-Minassian, 1915 olaylarını “kurucu-olay” olarak adlandırıp “bir felaket belleği”nin temeli olduğunu ve “Büyük Diaspora” olgusunun başlangıcına damga vurduğunu belirtmektedir (Ter-Minassian, 1989, aktaran Dufoix, 2011, ss. 56-57).

Binlerce yıldır süren bu dağılımlılıklarına rağmen Ermeniler, 19. yüzyıla kadar “diaspora” kavramıyla tanımlanmazlar. Bu dönemde Almanya’da, İngiltere’de ve ABD’de sıkça kullanılmaya başlanan diaspora kelimesi, dinleri etrafında birleşmiş Ermeniler gibi halklara da gönderme yapmaktadır (Dufoix, 2011, s. 26). 1931’de Simon Dubnov¹¹, *Encyclopedia of the Social Science*’ın diaspora maddesinde Ermenileri örnek olarak gösterir:

Diaspora, kendi devletinden ya da yurdundan ayrılmış ve başka uluslar arasında dağılmış, ancak kendi ulusal kültürünü koruyan bir ulus ya da ulusun bir parçası için kullanılan, Yunanca bir terimdir. ... Diasporanın tipik bir örneği, yüzyıllardır kendi ulusal küçük yurtlarının dışında gönüllü olarak yaşayan Ermenilerdir... (Dufoix, 2011, s. 27).

Diaspora kavramını Yahudiler için kullanılan özel bir isim olmaktan çıkarak benzeri tarihsel tecrübeleri yaşamış diğer topluluklar için de kullanılabilmesinin önünü açan bu tanım, kavramın gelişimine de katkı sağlamıştır. Nitekim “Dubnov’un metni, “diaspora” teriminin yayılmasında önemli bir rol oynar; genel olarak sekülerleşmesini, özel olarak da Yahudi halkının tarihsel deneyiminden yavaş yavaş kopmasını sağlar” (Dufoix, 2011, s. 27). Bazı akademisyenler, Dubnov’un yaklaşımını, diaspora kelimesini sınırlı (sadece Yahudiler için) kullanma çağrısı olarak okurken, bazıları da bu yaklaşımı kavramsal bir açılım olarak görürler. Robert Park, 1939’da Dubnov’un yaklaşımını daha da genişleterek diaspora kelimesini Asyalılar için de kullanır (Park, 1939, aktaran Dufoix, 2011, s. 28). Zamanla Park’ın kullanımı Dubnov’un yaklaşımının da önüne geçer; hatta kimi zaman bu tanımın kaynağı olarak Park’a atıf yapılır (Harris ve Charles, 1958, aktaran Dufoix, 2011, s. 28).

¹¹ Simon Dubnov’un çalışmalarıyla ilgili bir değerlendirme için bk. (Rabinovitch, 2005, ss. 267-288).

Diaspora kavramındaki bu genişleme, 1960'larda etkisini iyice gösterir, gazete ve sözlükler de bu geniş yaklaşımdan etkilenir. 1961'de *Webster*, kavramı *ortak ulusal kökene ya da inanç ortaklığına sahip insanların dağılması ve bir ülkenin başka ülkelere dağılmış halkı* olarak tanımlar (Dufoix, 2011, s. 28). Le Monde 1968'de "Çek diasporası" terimini kullanır (Dufoix, 2011, s. 28). Pierre Gilbert, *Dictionnaire des mots contemporains*'de tanımın *Yahudilerin yanı sıra başka halkları da kapsayacak şekilde genişletilmesini* benimser (Gilbert, 1980, aktaran Dufoix, 2011, s. 28). *Encyclopedia of the Social Science*'dan 1968'te çıkarılan *diaspora* maddesi ise 2001 yılında Robin Cohen'in metniyle yeniden yer alır (Cohen, 2001, ss. 3642-3645).

Sonuç olarak, diaspora kavramına ilişkin gelişmeler iki önemli noktadan devam etmiştir. İlk olarak, kavramın ortaya çıkışı ve ilk anlamı, doğrudan ve sadece Yahudilerle ilişkilendirilmiş; neredeyse bir özel isim gibi kullanılmıştır. Ancak, tarihsel süreçte göç, sürgün gibi benzeri deneyimleri yaşayan diğer halklar da özellikle 19. yüzyıldan sonra diaspora olarak değerlendirilmeye ve dolayısıyla kavramın tanımı genişlemeye başlamıştır. Afrikalılar ve Ermeniler bu kavramsal açılımın başat aktörleri olarak görülse de Yunanlar, Hintliler, Çinliler, Kürtler, Filistinliler ve daha birçok topluluk, diaspora tanımının bağlamına dâhil olabilmektedir. İkinci olarak, diaspora kavramı Avrupa dillerinde neredeyse 20. yüzyılın ortalarına kadar yalnızca ilahiyat veya din incelemeleri alanlarının konusu olmuştur (Dufoix, 2011, s. 26).

Diaspora kelimesinin ortaya çıkışı, gelişimi ve dönüşümüne ilişkin bu tarihsel alt yapı, kavramın güncel bağlamı ve anlamına yönelik araştırmamıza temel olacaktır.

Kavramsal Çağrışımlar

Binlerce yıllık bir geçmişe sahip olan diaspora kavramı, tarihsel yolculuğuna içerik ve anlam değiştirerek devam etmektedir. "Bu çok amaçlı kelime artık yazılı basın gazetecilerinin, radyo ve televizyonun gündelik dilinin; ulusal ya da dinî cemaat temsilcilerinin yanı sıra eski göçmenlerin soyundan gelenlerle bağlarını korumaya özen gösteren devlet yetkililerinin söz dağarcığının; keza, göç sorunuyla ilgili araştırmacıların kavramsal cephaneliğinin bir parçası" (Dufoix, 2011, s. 13) hâline gelmektedir. Bu süreç, kavramın anlamını ve çağrışımlarını da etkilemiştir.

a. Pejoratif Anlam

Diaspora kelimesi, başka bir ülkede azınlık olma, yabancı olarak görülme, gettolarda yaşama, anavatanında sürgün edilme, yersiz yurtsuzluk gibi olumsuz çağrışımlar içermektedir. Kelimenin ortaya çıkışından itibaren geçirdiği süreç, pejoratif çağrışımları da içinde barındırmıştır. Bu çağrışımların temelinde, azınlık (öteki) olmanın önemli bir etkisi vardır.

Cohen, 1996 yılında yazdığı makalesinde, son birkaç yıl öncesine kadar, diaspora tanımlarının birçoğunun, diasporaların katastrofik kökenlerini ve olumsuz deneyimlerini vurguladığını belirterek kelimenin kökeninde yer alan zorla dağılmanın ve diğer topraklara saçılmanın, dinî metinlerde eski ve doğru yolu terk eden insanlar için bir ceza olarak görüldüğünü açıklar (1999, s. 266).

Kavrama ilişkin bu pejoratif çağrışım, diaspora topluluklarına dışarıdan yüklenen anlamla da ilişkilidir. Diasporalar, özellikle Batı'da ev sahibi devlet ve ev sahibi toplum tarafından ulus-devlete ve liberal demokratik düzene karşı bir tehdit olarak görülebilmektedir (Cohen, 1997, ss. 192-193). Diasporaların, çoğu zaman bir vatan elde edebilmek için gösterdikleri pervasız çabalar, şiddet ve hatta terörizm boyutuna ulaşabilmektedir. Cohen, Associated Press'in 30 Temmuz 1995 tarihinde rapor ettiği üç olayı¹² diaspora kelimesinin olumsuz çağrışımlarına örnek olarak göstermektedir (1997, s. 193). Woollacott ise, diasporaların, yaşadıkları topluma katkıları olmakla birlikte, kendi azınlık toplumları içerisinde -ev sahibi devlete veya ev sahibi topluma saldırmak isteyen teröristleri saklamak/korumak gibi- birtakım hastalıklı davranışlara da neden olabildiklerini belirtmektedir (1995, aktaran Cohen, 1997, ss. 193-194).

Görüldüğü üzere, diaspora kelimesi hem tarihsel deneyimler hem de diaspora toplumlarının ev sahibi devletlerdeki davranışları nedeniyle olumsuz çağrışımlar da taşıyan bir kavramdır. Buna rağmen, bu kelime son yıllarda sıklıkla kullanılmaktadır. "En azından Batı dünyasında, bir diasporaya ait olma fikri, utanç verici bir durum olmaktan çıkmıştır. Hatta bunun aksine, birçokları şimdilerde bu fikri, taleplerini öne sürmek ve kimlik politikaları için bir olanak olarak görmektedir" (Ohliger ve Münz, 2003, s. 3).

Sonuç olarak, diaspora teriminin bugünkü hâliyle, sefalet, zulüm ve cezalandırma gibi olumsuzluklarla yüklü pejoratif çağrışımından kurtulduğunu söylemek mümkündür (Dufoix, 2011, s. 103). Zaten diaspora kelimesinin yararlı bir terim olabilmesi için, tarafsız bir kullanımın esas alınması gereklidir (Schnapper, 1999, ss. 225-254). Bir topluluğun diaspora olarak adlandırılması, o topluluğu ne küçültmeli ne de yüceltmelidir.

¹² i) Frankfurt'ta PKK aktivistleri, 5 gece üst üste Türk iş yerlerine yönelik bombalı saldırı gerçekleştirmiştir. ii) Paris'te, St. Michel'deki metro istasyonuna düzenlenen bombalı saldırıdan dolayı Cezayirli İslamcı militanlardan şüpheleniliyor. iii) New York'ta, Filistinli Hamas militanları, son 14 yıldır ABD'de kaçak olarak yaşayan Musa Ebu Marzuk'un serbest bırakılmasını istiyor.

b. Eril – Dişil Anlamlar¹³

Diaspora kavramının çağrışımları bağlamında, kavramın eril (masculine) ve dişil (feminine) olarak da yorumlanabildiği görülmektedir.

Kelimenin ataerkil bağlarının çok güçlü olduğunu vurgulayan Helmreich (1992, s. 245), -Paul Gilroy'un diaspora konseptini eleştirdiği makalesinde- kelimenin etimolojik kökeninde tohumların saçılması/dağılması vurgusunun yer aldığını, Yahudi-Hristiyan (ve İslam) kozmolojisinde tohumun metaforik olarak erkek spermını çağrıştırdığını; zaten “diaspora” kelimesinin de etimolojik olarak “sperm” kelimesiyle aynı kökten geldiğini belirtmektedir. Dolayısıyla geleneksel anlamda diaspora, erkekler üzerinden devam eden bir akrabalık sistemine atıfta bulunur ve ataerkil bakış açısıyla babalık üzerinden meşruiyet kurar. Gilroy ise kavramsal anlamda erkek egemen bir yargıya varmanın aşırı bir yargı olduğunu belirtmektedir (1999, s. 296).

Oran ise Yahudilerde soyun kadın üzerinden devam ettiğini belirterek kavramın eril anlamının sonradan ortaya çıkmış olabileceğini ifade etmektedir¹⁴. Toprağa saçılan tohumların meyve vermesi (veya anavatan dışında bir toprağa dağılan insanların diasporaya dönüşmesi) bağlamında, diasporanın ana rahmi ile özdeşleştirilmesi ve diasporanın tohum değil, rahim olarak yorumlanması, diaspora kavramına dişil bir çağrışım yüklemektedir.

İnsanlar ve mekânlar arasında doğa üzerinden bir ilişki kurulmasını teklif eden Malkki (1992, ss. 28-31) ise, diasporayı toprağa kök salan aile ağacı şeklinde bir ağaçsıl (arboreal) metaforla yorumlar. Cohen (1997, s. 177), bu yaklaşımı daha tarafsız ve hatta dişil bulmakta; diaspora kavramı üzerindeki bu cinsiyet merkezli ayırım ve tartışmaların sınırlandırılması gerektiğini söylemektedir.

Bu çalışmada da kavramın tarihsel kökenlerinde eril ve dişil bir vurgu olduğu kabul edilmekte, ancak kavramın içinden geçtiği dönüşüm sürecinin bir sonucu olarak bu vurgunun kaybolmakta olduğu öngörülmektedir.

c. Uzamsal Anlam

Diaspora kelimesinin uzamsal¹⁵ (space, spatial) altyapısı, kavramın günümüzdeki bağlamını tartışabilmek için önemli bir noktadır. Diaspora nerede

¹³ İngilizcede, cinsiyet belirtmeyen “the” kelimesi ile kullanılan diaspora kelimesi, Almandada “die” (dişil) ve Fransızcadada “la” (dişil) artikelleri almaktadır. Türkçede kelimelerin cinsiyeti olmamasının da etkisiyle, Türkiye’de ve Türkçede diaspora kelimesinin eril veya dişil bir çağrışım yaptığını söylemek mümkün değildir

¹⁴ Başkın Oran’la 10.09.2012 tarihinde yapılan mülakat.

¹⁵ Uzam kelimesi, Genel Türkçe Sözlük’te “1) algılanan nesnenin temel niteliği, 2) bir nesnenin uzayda kapladığı yer, vüsat” olarak tanımlanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. <http://tdkterim.gov.tr/bts/>, 07.07.2012.

başlar? Diaspora nerede biter? Diaspora bir insan topluluğu mudur? Yoksa diaspora bir yer midir? Diaspora yaşayan mıdır, yaşanan mı? Kavrama ilişkin belirsizliği daha da arttıran bu sorular ve diaspora kelimesinin sınırlarının belirsizliği, uzamsal (yani diaspora algısının temel niteliğine ilişkin) tartışmaların temelini oluşturmaktadır. Cohen, diaspora kelimesini bir halata benzeterek bu halatı oluşturan iplerin yeniden örülmesini tavsiye eder (1997, s. 187).

Diaspora kelimesinin temel niteliklerindeki bu belirsizlik, kavramın aynı cümle içinde bile farklı anlamlarda kullanılabilmesine neden olmaktadır. Kavramın en belirgin anlamları ve örnekleri şöyle sıralanabilir (Dufoix, 2011, ss. 58-59):

1. Diasporayı oluşturan kişilerin sayısal toplamı: Çin diasporası 20 milyon kişidir.
2. Örgütlü bir topluluk: Hint diasporasının temsilcileri.
3. Bir ülkede/şehirden bulunan etnik bir nüfus: Fransa'daki Çin diasporası, Los Angeles'teki İran diasporası.
4. Özel bir göç mantığı: Ticaret diasporaları.
5. Hem tarihsel hem ahlaki hem bireysel hem de kolektif bir durum: diaspora halkı olmak, diasporada yaşamak.
6. Kökensele bir yurttan uzaklığı zımnen içeren coğrafi bir dağılım: diasporadaki Ermeniler.
7. Daha geniş bir diasporanın alt bileşeni: Yahudi diasporası içinde Aşkenaz diasporaları.

Dufoix'nın yukarıda sıralanan yaklaşımına ek olarak Radhakrishnan, *Hindistan diasporasının yetenekli çocukları* (2007, s. 122) cümlesinde görüldüğü üzere, diaspora kavramına büyük ve geniş bir aile anlamını da eklemektedir.

Sheffer, etnik diaspora olgusunun çağdaş bir olgu olup olmadığı sorusuna cevap ararken “uzamsal etkenler”i (spatial factor) göz önüne alır (2003, ss. 14-15). Antik Çağ'da ve Orta Çağ boyunca ortaya çıkan ve varlıklarını hâlen koruyan Yahudi, Ermeni, Yunan, Çinli, Roman diasporalarının doğalarının ve davranışlarının, uzamsal bir yaklaşımla değerlendirilmesi anlamlı olacaktır. Böylece, coğrafi ve bölgesel etkilerle belirlenen, çeşitli düzeydeki (kentsel, devlet-içi, ulus-aşırı ve küresel) uzamlarda, diasporaların oluşumu ve gelişimi hakkındaki başat etkiler ortaya konabilecektir.

Bu çalışmada ise diaspora kavramının uzamsal bir yaklaşımla incelenmesinin, kavramın günümüzdeki anlamı ve dönüşümünü anlamamıza çok büyük bir yararı olacağı savunulmaktadır. Yani kavramın, tarihsel kökleri ve ortaya çıkış nedenleri, ön şart olmaktan ve kavramın dönüşümünü engellemekten çıkarak bugünkü anlamı, yeniden kurgulanabilmelidir. Başka bir anlatımla, diaspora

kelimesinin bugün kavramsal anlamda doldurmaya çalıştığı boşluk, geçmişten çok daha farklıdır.

ç. Etno-Ulusal Anlam

Sheffer tarafından *Diaspora Politics, at home abroad* (2003) kitabında ortaya atılan “etno-ulusal” (ethno-national) diaspora kavramı iki temel argümana dayanmaktadır.

İlk olarak, Sheffer diaspora kavramına ilişkin tartışmayı belirli bir sosyal ve politik oluşumla sınırlandırmayı amaçlamaktadır (2003, s. 10). Böyle bir sınırlandırmaya ihtiyaç duyulmasının temel nedenlerinden biri, diaspora kelimesinin kavramsal yolculuğuna devam eden bir kelime olmasıdır. Bu kullanım sayesinde, etno-ulusal diasporalarla, benzer diğer gruplar arasında mümkün olduğunca açık bir ayırım yapılması amaçlanmaktadır. Nitekim birçok gazeteci, antropolog, sosyolog ve siyaset bilimci, diaspora kelimesini teritoryal olmayan kimlikler (deterritorialized identities) için kullanmaktadır. Bu tür yapıların sahip oldukları melez kimlikler, yönelimler ve sadakat noktaları, ana yurt olarak tanımlanabilecek herhangi bir bölgeyle ilişkili değildir. Diaspora kavramının günümüzdeki anlamına ilişkin bu tartışmalara ek olarak Sheffer diaspora dışındaki dört diğer ulus-aşırı yapının da, diaspora olarak adlandırıldığını belirtmekte ve bu durumu eleştirmektedir: (i). Küresel dinler (Müslüman diaspora), (ii). Politik-ideolojik gruplar (pan-Arap gruplar, bazı sosyal demokrat partiler), (iii). Ulus-aşırı dilsel topluluklar (Frankofon diaspora ve İspanyolca konuşanlar), (iv). Küresel gençlik kültürü (global youth culture) (2003, ss. 65-73).

Sheffer, çalışmasında üyelerinin kendilerini (ortak kimliği, özellikleri ve benzerlikleri olan) bir ulusun mensubu olarak gören gruplar üzerinde odaklandığını belirterek bu durumun etno-ulusal sıfatını kullanmasının ikinci nedeni olduğunu ifade etmektedir (2003, s. 11).

Bir anavatan tasavvuru olmayan gruplar için diaspora kavramının kullanılmasını uygun görmeyen bu yaklaşım, aslında kavramın gelişimine de uygun görünmektedir. Bu çalışmanın yazarı da diaspora kavramının etnik gruplar için kullanılan bir kavrama doğru dönüştüğünü kabul etmektedir. Dolayısıyla, diaspora kelimesine “etno-ulusal” ön eki eklemeye gerek yoktur; diaspora zaten bu (etno-ulusal) anlamı içeren bir yapıya doğru dönüşmektedir. Bu noktadan hareketle, diaspora kavramının etno-ulusal bağlam dışında kullanılması (“Müslüman diaspora”, “komünist diaspora” gibi kullanımlarla dinsel veya ideolojik grupların diaspora bağlamında tasvir edilmesi) doğru olmayacaktır.

Diasporanın Özellikleri: Her Etnik Grup Diaspora mıdır?

Bu çalışmada, açık bir şekilde “hayır” cevabı verilen yukarıdaki soruya ilişkin tartışmalar, yazarların çoğu zaman birbirine benzeyen, ancak bazı noktalarda ayrışan yaklaşımları üzerinde incelenebilir.

Diaspora çalışmaları konusunda en yetkin isimlerden biri olduğu kabul edilen ve en çok atıf yapılan yazarlar arasında yer alan William Safran, kavramın içeriğinden çok niteliği üzerinde durmaktadır. Safran, “Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return” başlıklı makalesinde, diasporanın “ne olduğu” değil, “nasıl olduğu”nu tartışarak bir diaspora grubunun altı temel özelliğini şöyle sıralamaktadır (1999, ss. 364-365):

1. Kendileri veya ataları, belirli bir merkezden, iki veya daha fazla (çevre veya yabancı) bölgeye dağılmışlardır.
2. Anavatana ilişkin (fiziki konumu, tarihi ve başarılarını da kapsayan) ortak bir hafıza, vizyon veya mitosu korurlar.
3. Misafir oldukları toplum tarafından tam olarak kabul görmediklerine ve muhtemelen de asla kabul görmeyeceklerine inanırlar ve bu yüzden kendilerini kısmen yabancı ve izole edilmiş hissederler.
4. Tarihsel anavatanlarını, kendilerinin gerçek, ideal evi olarak kabul ederler; şartlar uygun olduğunda kendileri veya sonraki nesiller, anavatana geri dönecektir/dönmelidir.
5. Hep birlikte, anavatanın korunması veya yeniden yapılandırılması ve anavatanın güvenliği ve refahı için çalışmaları gerektiğine inanırlar.
6. Anavatanla bağlarını korumaya devam ederler ve etnik bilinçleri ve dayanışmaları, önemli ölçüde bu ilişki üzerinden tanımlanırlar.

Safran, bu özelliklerin hemen ardından, bu tanım bağlamında *hiçbiri Yahudi diasporasının “ideal tip”ini tam olarak karşılamasa da günümüzde Ermeni, Mağribi (K.Afrika), Türk, Filistin, Küba, Yunan ve belki Çin diasporalarından* (1999, ss. 364-365) bahsedilebileceğini belirtmektedir.

Safran’ın belirttiği bu özellikler, 20. yy. başlarındaki Yahudi diasporasının durumuyla örtüşmektedir. Ancak, günümüzde kendini diaspora olarak adlandıran birçok grubun (Çin, Meksika, Afrika diasporaları) ve hatta Yahudi diasporasının dahi bu özelliklerin bir kısmını (anavatana geri dönme düşüncesi, ev sahibi toplum tarafından kabul edilmedikleri inancı gibi) taşımadığı görülmektedir. Sideri, Safran’ı travma, sürgün ve nostalji üzerinden tanımlama yapmakla eleştirmekte ve diaspora kavramını tanımlamaya çalışmanın, bizi, diasporanın bir kuramsal çerçeve olarak ortaya çıktığı tarihsel bağlamı sınamaya zorladığını; bunun ise tarihsel deneyimlerin, eğilimlerin ve gündemlerin çokluğu/farklılığı nedeniyle imkânsız bir uğraş olduğunu ifade etmektedir (2008, ss. 32-47).

Diaspora çalışmalarının en önemli eserlerinden biri olan 1997 tarihli¹⁶ “Global Diasporas: An Introduction” kitabının yazarı Robin Cohen de (1997, s. 4), Safran’ın diaspora algısının ve özellikle anavatan (homeland) vurgusunun, Yahudi diasporasının gelenek ve deneyimlerinden fazlasıyla etkilendiğini belirtmektedir. Cohen, hem Yahudi diasporasının genel özelliklerini ve hem de gittikçe daha geniş bir anlamda kullanılan diaspora teriminin gelişimini kapsayacak bir kavramsal çerçeve çizilmesi gerektiğini vurgulamakta ve dokuz özellik sıralamaktadır (1997, s. 5):

1. Ana yurttan genellikle travmatik bir şekilde ayrılma,
2. (ya da) Ana yurttan iş aramak, ticaret veya kolonyal amaçlar gibi nedenlerle ayrılma,
3. Kolektif bir hafıza ve ana yurda ilişkin mitos,
4. Varsayılan ana yurdun idealize edilmesi,
5. Geri dönüş hareketleri,
6. Uzun zamandan beri devam ettirilen güçlü bir etnik grup bilinci,
7. Ev sahibi toplumlarla sorunlu bir ilişki,
8. Diğer ülkelerdeki soydaşlarla birlikte dayanışma duygusu,
9. Hoşgörülü ev sahibi devletlerde, daha iyi bir yaşam kurma ihtimali (1997, ss. 180-187).

Cohen’in belirttiği bu özellikler içerisinde, özellikle ikisi, diaspora toplumlarını günümüz koşullarında tahlil edebilmek için, son derece önemli ölçütlerdir. Diaspora kavramını, “ana yurttan travmatik bir şekilde ayrılma” şartına bağlayan yaklaşım yerine, diaspora toplumlarının “ana yurttan iş aramak, ticaret veya kolonyal amaçlar gibi nedenlerle ayrılma” neticesinde de oluşabileceğini kabul etmek, 21. yüzyılın toplumsal, siyasal, küresel ve ekonomik gerçekleriyle örtüşmektedir. Cohen’in ikinci değerli katkısı da “diğer ülkelerdeki soydaşlarla birlikte dayanışma duygusu”nu vurgulamış olmasıdır. Ulaşım, haberleşme gibi alanlarda meydana gelen gelişmelerin de etkisiyle, diasporaların sadece anavatanla değil; diğer ülkelerdeki soydaşlarıyla da iş birliği ve dayanışma içerisinde olması, diasporaların küresel aktörler olabilmeleri için de önemlidir.

¹⁶ Cohen, 1997’de yazdığı ve 2008 yılında güncellediği kitabının ön sözünde, on yıl içerisinde kitabını tekrar gözden geçirmek zorunda kalmasının 5 nedeni olduğunu belirtmektedir: 1) 1997’den sonra kavramsal çerçeveye ilişkin önemli tartışmaların olması, 2) sosyal bilimlerde diaspora çalışmalarının şaşırtıcı bir biçimde artması, 3) 11 Eylül olaylarının ardından, diaspora tartışmalarının güvenlik konusuyla birlikte değerlendirilmeye başlaması, 4) diaspora topluluklarının, ana yurtlarıyla (ekonomik ve sosyal boyutlarda) ilişki kurmaları, 5) Yakın veya benzer anlamlarda kullanılan farklı kavramların, karışıklığa neden olması.

Cohen yukarıda bahsedilen özelliklere ek olarak, Clifford'a atıfla (1994, ss. 302-338) diasporaların asla “sadece milliyetçi” olamayacaklarını da belirtmektedir (1997, s. 135). Diasporalar, kendi ulusal kimlikleri ile yaşadıkları ülkenin ulusal kimliği arasındadır. Her ne kadar bazı diasporaların bünyelerinde kendi ulus-devletlerini kurmak isteyen milliyetçi gruplar yer alsa da ulusal bilince ilişkin özlem, ordusu, polisi, bayrağı olan BM üyesi bir devlet kurma ideali boyutunda değildir. Diasporalar, ulus-devlet ile “seyahat eden kültürler” (travelling cultures) arasında bir yerdedir; fiziki bağlamda bir ulus-devlette yaşarlar ancak duygusal olarak ulus-devlete ilişkin zaman ve mekânın ötesindedirler (Cohen, 1997, ss. 135-136).

Rogers Brubaker, 2005 yılında yazdığı “The ‘diaspora’ diaspora” başlıklı makalesinde ise 3 ölçüt belirlemektedir (2005, ss. 1-19): (i) Dağılma, (ii) Ana yurda yönelim, (iii) Psikolojik sınırların korunması. Brubaker’ın yaklaşımının, diğer eserlere kıyasla daha yüzeysel ve bazı noktalarının açıklanmaya muhtaç olduğu görülmektedir.

Sheffer ise, etno-ulusal diasporaları şöyle tanımlamaktadır (2003, ss. 9-10):

- (i). Zorunlu veya gönüllü göç sonucu oluşmuştur.
- (ii). Üyeleri, aynı etno-ulusal kökenden geldiklerini kabul eder.
- (iii). Anavatan dışındaki bir veya daha fazla ülkede ve azınlık olarak yaşamaktadırlar.
- (iv). Üyeleri, hem anavatanla hem de diğer ülkelerdeki soydaşlarıyla bağlarını sürdürürler.
- (v). Üyeleri hem diasporanın diğer üyeleriyle hem de bütün bir ulusla dayanışma içindedir; kültürel, sosyal, ekonomik ve politik açıdan aktiftirler.
- (vi). Diğer birçok faaliyetlerinin yanı sıra, diaspora üyeleri diasporalar, ev sahibi devletler, anavatan ve uluslararası aktörler arasındaki kompleks ilişkiyi etkileyecek devlet-ötesi (*trans-state*) iletişim ağları kurarlar.

Sheffer da -Cohen gibi- zorunlu göç ölçütünü aşan bir bakış açısıyla gönüllü göçün de diasporaların oluşumuna neden olabileceğini belirtmektedir. Ayrıca, yine Cohen’in belirttiği “diğer ülkelerdeki soydaşlarla birlikte dayanışma duygusu”nu Sheffer’in daha da ileri taşıyarak diaspora üyelerinin, hem anavatanla hem de diğer ülkelerdeki soydaşlarıyla bağlarını sürdürdüklerini, dayanışma içinde olduklarını; kültürel, sosyal, ekonomik ve politik açıdan aktif olduklarını ve diasporalar, ev sahibi devletler, anavatan ve uluslararası aktörler arasındaki kompleks ilişkiyi etkileyecek devlet-ötesi iletişim ağları kurduklarını belirtmesi, diaspora olgusuna son dönemlerde yapılmış en değerli katkılardan biridir.

Sheffer (2003, ss. 76-78), diasporaların oluşum süreçlerini -diaspora kavramına kuramsal anlamda da önemli bir katkı sağlayarak- şöyle açıklamaktadır:

1. Bir veya daha fazla ülkeye zorunlu veya gönüllü göçün sonucu olarak ortaya çıkarlar.
2. Ana yurttan ayrılış nedenleri ve göç edenlerin ekonomik durumları da diasporanın doğasını, örgütlenmesini ve ev sahibi devletteki davranışlarını değerlendirmek için, sanıldığı kadar büyük önem taşımaz. Zengin de olsa fakir de olsa, göçmenler yeni bir yere vardıklarında aynı sorunlarla başa çıkmak ve aynı ikilemlerle yüzleşmek zorunda kalırlar.
3. Göçmenlerin birçoğu, gittiği yerde yerleşme ve bir diasporaya katılma/yeni bir diaspora kurma kararını, ev sahibi ülkeye vardiktan sonra ve ev sahibi devletin politik ve ekonomik şartlarına göre verir.
4. Etnik göçmenler, -kalıcı olarak yerleşme niyetiyle gitmiş olsalar dahi- ev sahibi ülkedeki yasal engeller, ekonomik, politik ve sosyal zorluklar nedeniyle, ikinci (bazen üçüncü ve hatta dördüncü) bir ülkeye de göç edebilirler.
5. Göçmenlerin, etno-ulusal kimliklerini ev sahibi ülkede koruma isteği ve imkânı diaspora oluşumu için önemlidir. Göçmenler, sadece kendilerini iyi karşılayan bir ülkede asimile olmak, entegre olmak ve/veya bir diaspora kurmak/katılmak üzerine düşünmeye başlar. Bulunduğu ülkedeki yasal ve sosyal zorluklar nedeniyle üçüncü bir ülkeye gitmeyi veya ana yurda dönmeyi düşünen göçmenler, diaspora kurmak veya diasporaya katılmakla ilgilenmezler.
6. Kalabalık göçmen grupları, gittikleri ülkede yeni bir toplum kurar ve bağımsızlık kazanırlarsa etno-ulusal diaspora olarak adlandırılmazlar. Ana yurtlarıyla kültürel bağlarını sürdürseler dahi, bu toplulukların asıl sadakat duyacakları yeni bir devletleri, yeni bir kimlikleri ve yeni bir ana yurtları vardır.

Farklı yazarların görüşlerine yer verilen bu bölümde, son olarak bir topluluğun diaspora olarak adlandırılabilmesi için “zaman” unsurunun önemini vurgulamak yerinde olacaktır. Marienstrass, “Diaspora kelimesi bugün, ev sahibi toplumda görünür büyüklükte bir sayıya sahip tüm göçmen toplumları tanımlamak için kullanılmaktadır. Fakat [bu toplumların] gerçekten diaspora olup olmadığını bilmek için, zaman geçmesi gerekir” (1999, s. 363) demektedir. Cohen de -Marienstrass’a atıfla- bir göçmen topluluğunun başka bir ülkeye ulaşması ile doğrudan bir diaspora kurulmuş olamayacağını, ABD’de ise bu hataya yaygın bir şekilde düşüldüğünü belirtmektedir. Diasporik bilincin oluşması veya korunması için, geçmişle güçlü bir bağ ve/veya bugün ve yarın asimilasyona karşı direnç olmalıdır (Cohen, 1997, s. 186). Toplumun bir statüden (göçmen) diğer statüye (diaspora) geçişi bağlamında, göçmen toplumları diaspora toplumlarına dönüştüren noktayı araştırmak, çalışmamız açısından önem arz etmektedir. Somuta indirgenmiş tarih ve tanımları da (ev sahibi devlete varış tarihi, vatandaşlık başvuru tarihi, vatandaşlığı aldığı tarih, yerleşikliğin bir

göstergesi olarak iş bulduğu ve/veya ev satın aldığı tarih gibi), sosyal ve psikolojik araştırmaları da bir yana koyan Sheffer, bu sorunsala değerli bir soruyla karşılık vermektedir (2003, s. 17): Diaspora toplumunun üyeleri, neden sadece kimliklerini korumakla yetinmeyerek bu kimlikle tanımlanmak, bir diaspora çatısı altında örgütlenmek, harekete geçmek ve hem ana yurtla hem de diğer ülkelerdeki soydaşlarıyla bağlarını korumak isterler? Cevabı coğrafya, ana yurt, ev sahibi devlet, etnik kimlik gibi olgulara göre farklılık gösterecek bu sorunun, belli bir diaspora toplumunu ve genel olarak diaspora kavramını anlayabilmek için son derece anlamlı olduğu düşünülmektedir.

Diaspora oluşumunu, belli bir süre geçtikten sonra da ortak bilincin sürüyor olmasına bağlayan bu görüşlere ek olarak, diaspora topluluklarındaki genç ve yaşlı üyeler arasında doğması muhtemel iletişim sorunlarını da göz önüne almak gerekir. Ana yurttan doğan ve ev sahibi devlete göç eden birinci kuşak ile ev sahibi devlette doğan ikinci kuşağın bakış açıları arasında önemli farklılıklar bulunabilir. Bu durumun, kuşaklar arası iletişimin kopmaması ve diaspora bilincinin devam etmesi açısından önemi bağlamında, Radhakrishnan (2007, s. 123) iki kuşak arasında “empati” kurulabilmesinin önemini vurgulamaktadır. Lowe (2007, ss. 132-155) ise birinci ve ikinci kuşak arasındaki uyumsuzluk bağlamında, kültürü kuşaktan kuşağa ve dikey olarak aktarılan değişmez bir olgu olarak görmek yerine, bir toplumdaki diğerine -ırk, cinsiyet, ve milliyet çizgilerinin de ötesine geçerek- yatay olarak aktarılabilen bir olgu olarak yorumlamayı tavsiye etmektedir.

Yukarıda bahsedilen bu çalışmaların temelinde yatan sorunsal, günümüzde neredeyse anavatanının dışında yaşayan herkes için (göçmen, mülteci, işçi, iş adamı, öğrenci) diaspora kavramının kullanılması ve bu fazlasıyla geniş kullanımın diaspora kavramının anlamını bulandırmasıdır. Bu bağlamda ortaya atılan en temel soru “Ana yurt dışında yaşayan herkes (bir etnik grup), doğal olarak diaspora mıdır?” sorusudur (Reis, 2004, s. 42). Diasporaların özelliklerini belirlemek amacıyla yukarıda incelenen çalışmalardan da görüldüğü üzere, literatürde bu soruya verilen cevap “Hayır”dır; ama kimlere, ne zaman ve hangi koşullarda diaspora denilebileceği de net bir şekilde ortaya konulamamıştır. Diasporaların özelliklerinin neler olduğu ve hangi grupların diaspora olarak adlandırılabilirliği gibi konularda, henüz net ve ortak bir yaklaşım bulunmamaktadır. Ancak, günümüzdeki tartışma ve gelişmelerin, “diasporanın oluşumuna, sadece zorunlu göçün değil, iş, eğitim, ticaret, evlilik gibi nedenlerle gerçekleşen gönüllü göçün de kaynaklık edebileceği” ve “diasporaların diğer ülkelerdeki soydaşlarıyla da iletişim ve iş birliği içerisinde olması gerektiği” hususları, kavramın güncel yorumuna en önemli katkılardır.

Taksonomi (Sınıflandırma) Sorunu

Diasporanın tanımı ve özelliklerine ilişkin yukarıda açıklanan tartışma, diasporaların sınıflandırılmasına da yansımış, sınıflandırma sorunu bu tartışmayı kavramsal anlamda yeni boyutlara taşımıştır.

Armstrong, 1976 yılında yazdığı “Mobilized and Proletarian Diasporas” başlıklı makalesinde, (1976, ss. 393-408) seferber (mobilized) diasporalar ve emekçi (proletarian) diasporalar olmak üzere ikili bir sınıflandırma yapar. Emekçi diasporalar, modern yönetimlerin dezavantajlı ürünleridir. Seferber diasporalar ise çok etnili yönetim altında -statülerine ilişkin özel bir avantajları olmamakla beraber- diğer gruplarla kıyaslandığında fiziksel ve kültürel anlamda çok daha avantajlı olan etnik gruplardır (Armstrong, 1976, s. 393).

Sheffer ise 1986 yılında yazdığı “A New Field of Study: Modern Diasporas in International Politics” başlıklı makalede, diasporaları başka bir bakış açısıyla sınıflandırmayı teklif eder (1986, ss. 1-15): Tarihsel diasporalar ve modern diasporalar. Yahudi, Ermeni ve Yunan diasporaları gibi tarihsel diasporalara ek olarak, günümüzde yeni bir fenomen olarak ortaya çıkan modern diasporalar, anavatanları dışında başka bir ev sahibi devlette yaşayan, fakat anavatanlarıyla duygusal ve fiziksel bağlarını güçlü bir şekilde sürdüren göçmen orijinli etnik azınlık gruplarıdır. Modern diasporalar, Avrupa’ya, Kuzey Amerika’ya, Basra Körfezine yönelik büyük göç dalgalarının sonucu oluşmaktadır (Sheffer, 1986, ss. 1-15). Sheffer’in kronolojik yaklaşımı, diaspora kavramının güncel yorumu açısından son derece değerlidir; tarihsel diaspora ve modern diaspora ayrımı, kavramsal ve kuramsal çerçeveyi belirlemeyi kolaylaştırmaktadır.

Robin Cohen, diasporaları 5 başlık altında sınıflandırmaktadır:

- a. Mazlum diasporalar (Victim diasporas): Yahudiler, Filistinliler, İrlandalılar, Afrikalılar ve Ermeniler.
- b. Emek diasporaları (Labour diasporas): Hintliler, İtalyanlar, Türkler.
- c. Emperyal Diasporalar (Imperial diasporas): İspanyollar, Portekizler, Hollandalılar, Almanlar, Fransızlar, İngilizler.
- d. Ticaret diasporaları (Trade diasporas): Çinliler, Lübnanlılar.
- e. Kültürel diasporalar (Cultural diasporas): Karayipliler.

Cohen (1997, s. 179), bu yaklaşımın keskin çizgiler içermeyeceğini açıklayarak ilgili diaspora gruplarının zaman içerisinde değişebileceğini ve bu başlıklardan birkaçıyla örtüşebileceğini belirtmektedir. Yahudilerin hem mazlum diaspora hem işçi diasporası hem ticaret diasporası hem de kültürel diaspora olarak değerlendirilebilecek olması da bu duruma bir örnektir. Cohen’in bu yaklaşımının, kavramın güncel yorumuna sınırlı bir katkısı olabilecektir. Tematik yaklaşım, bir diaspora grubunun (Yahudi diasporası) dört tematik gruba da dâhil edilerek sınıflandırma çabalarının ortaya çıkış noktasını

anlamsızlaştırmaktadır. Bu yaklaşım, hem tarihsel ve güncel gelişmelerin diaspora olgusuna etkisini önemsizleştirmekte hem de tematik sınıflandırmanın işe yararlığını zedelemektedir.

Sheffer (2003, s. 23), diasporaların ilişkide oldukları anavatanın siyasi durumu bağlamında, devleti olan (state-linked) diaspora ve devletsiz (stateless) diaspora ayrımı yapmakta ve devletsiz diasporayı, diasporanın kökeni olan anavatanın bilinmediği veya başka bir ulus tarafından yönetildiği durumlar için kullanmaktadır. Bu sınıflandırma, -diaspora olgusunun genel çerçevesini çizmek için yetersiz olsa da- akraba devlet - diaspora ilişkileri açısından önemlidir.

Diaspora kavramının içeriğinin, dönemsel gelişmeler bağlamında zenginleştiğini belirten Michele Reis, “Theorizing Diaspora: Perspectives on ‘Classical’ and ‘Contemporary’ Diaspora” başlıklı makalesinde (2004, ss. 41-56), diasporaları 3 ayrı dönemde incelemektedir: (i). Klasik Dönem (tarihsel diasporalar: Yunan diasporası, Yahudi diasporası), (ii). Modern Dönem (1500-1945), (iii). Çağdaş (veya Geç-Modern) Dönem (1945 sonrası).

Reis, Klasik Dönem’de temel olarak Antik Çağ ve sonrasını kastetmekte, Yahudi Diasporasına ve bu dönemde oluşmaya başlayan Ermeni Diasporasına atıf yapmaktadır.

Modern Dönemi ise, (i). Avrupa Pazarının genişlediği 1500-1814 arası dönem, (ii). 1815-1914 arası Sanayi Devrimi dönemi, (iii). İki Dünya Savaşı arası dönem (1914-1945) olarak üç alt döneme ayırmaktadır. Bu dönemde meydana gelen siyasi gelişmeler nedeniyle değişen coğrafi ve politik sınırlar, özellikle kölelik ve kolonizasyon süreçleri, diaspora olgusunu Klasik Dönemden daha farklı boyutlarda etkilemiştir. Ancak, Reis, Klasik Dönem ve Çağdaş Dönemi karşılaştırmalı olarak incelemeye odaklandığı için Modern Dönemi incelemeye belirtmemiştir (2004, s. 42).

Reis, çalışmasında, 2. Dünya Savaşı’nın hemen sonrasında başlayıp günümüze kadar devam eden Çağdaş Dönem’in diaspora olgusuna etkisini, ABD’deki *hispanicler* üzerinden incelemektedir.

Reis’in bu yaklaşımı, kavramın içeriğini ve diaspora toplumlarının niteliğini, tarihsel süreç ve küresel/politik gelişmelerle birlikte yorumlaması nedeniyle daha açıklayıcı görünmektedir. Diaspora kavramının, yukarıdaki üç tarihsel dönem bağlamında değiştiği, dünya genelinde meydana gelen sanayi devrimi, küreselleşme, dünya savaşları gibi gelişmelerden etkilendiği düşüncesi, günümüz diaspora toplumlarını yorumlamaya daha uygun bir altyapı hazırlamaktadır.

Diasporanın Artan Önemi: Ekonomi ve Politika

Kitlesel göç hareketleri, kolonyalizm, endüstrileşme, ulus-devletin doğuşu ve kapitalist dünya pazarının gelişmesi gibi özellikle son beş yüzyıldır meydana gelen gelişmeler, diasporaların oluşması ve/veya gelişmesi açısından önemli bir yere sahiptir (Castles ve Miller, 1998, s. 283). Reis, siyasi çatışmaların, ekonomik istikrarsızlıkların ve hızlanan küreselleşmenin, diasporanın önemini daha da arttırdığını belirterek özellikle Latin Amerika diasporasının ABD için paha biçilmez bir değer olduğunu vurgulamaktadır (2004, s. 42). Üstelik birçok diaspora toplumu, yaşadıkları ülkelerden sadece güvenlik ve iyi yaşam koşulları istemekle yetinmemektedir. Üstelik birçok diaspora toplumu, yaşadıkları ülkelerden sadece güvenlik ve iyi yaşam koşulları istemekle yetinmemekte; anavatanlarıyla ve diğer ülkelerdeki soydaşlarıyla düzenli bir ilişki kurabilme olanaklarını içeren talepleri ile ulus-devleti araçsallaştırmaktadırlar (Cohen, 1997, s. 195). Uluslararası ilişkiler düzeninde devletin başat rolü ve devlet merkezli model vurgusu, değerli bir analiz birimi olmaya başlayan diaspora gibi kurumlara, dolaylı olarak büyük katkıda bulunmaktadır. Uluslararası sistemde sivil toplum gibi aktörlerin gittikçe güçlenmesi bağlamında, diaspora olgusunun da önemi artmaktadır. Bunun da ötesinde, Avrupa merkezli analizler -sanılanın aksine- diasporaların ulus-aşırı aktörler olarak önemli bir role sahip olduğunu ve uluslararası ilişkilere büyük katkıda bulunduğunu göstermektedir (Reis, 2004, s. 42).

Diaspora – Politika İlişkisi

Diaspora ve politika ilişkisi, karşılıklı etkileşim içeren ve özel önem taşıyan bir ilişkidir. Yahudi diasporası örneğinde olduğu gibi, insanların göçe zorlanması gibi diasporaların ortaya çıkmasına neden olan tarihsel olaylar, sonraki tarihsel sürece ilişkin siyasal gelişmeleri de etkilemiştir.

Birbirini etkileyen diaspora ve politika ilişkisi açısından, temelde üç noktaya odaklanılmaktadır:

- (i). Ulus-devlet tarafından, o ülkede yaşayan, fakat vatandaş olmayan topluluğun yönetilmesi (göç politikası)
- (ii). Diaspora gruplarının, birer politik aktör ve lobi gücü olarak yaşadıkları ülkelerin ulusal ve uluslararası politikasındaki zorlayıcı rolü (etnik lobcilik)
- (iii). Diasporaların, siyasal gelişmelere, teorilere ve tercihlere yönelik katkı ve itirazlarının dikkate alınması (çok kültürlü vatandaşlık gibi) (Lyons ve Mandaville, 2010, s. 91).

Bu üç yaklaşıma ek olarak günümüzde dördüncü bir bakış açısı daha gelişmektedir: Diasporalar, küreselleşmenin -özellikle ulaşım ve iletişim gibi alanlardaki- etkilerini, kendi hedefleri doğrultusunda yönlendirebilmektedirler. Diasporaların, sadece yaşadıkları ülkedeki lobcilik faaliyetleri değil anavatanındaki politik gelişmeleri de etkilemeye başlaması, akraba devletleri,

dışarıda yaşayan uyruklarını da dikkate almaya, iş birliği imkânları aramaya zorlamaktadır (Lyons ve Mandaville, 2010, s. 91).

Diaspora – Ekonomi İlişkisi

Diasporaların, sosyal açıdan artan önemiyle doğru orantılı olarak incelenmesi gereken bir diğer önemli konu da -yeterince derinlemesine incelenmeyen- diaspora ve ekonomi ilişkisidir.

Dwyer (2010, ss. 87-90), karmaşık, çeşitli ve çok yönlü diaspora ve ekonomi ilişkisi bağlamında, Harlem sokaklarında satıcılık yapan Nijerliler kadar, Hong Kong'tan Vancouver'a uzanan coğrafyalarda yaygın bir kavram hâline dönüşen "Milyoner Göçmen" olgusunun da dikkate alınmasını tavsiye etmektedir.

Uluslararası Göç Örgütü verilerine göre, 2008 yılında 444 milyar dolar, 2009 yılında ise 420 milyar dolar, göçmenler tarafından kendi ülkelerine havale edilmiştir. (Bu noktada, göçmenlere ilişkin verilerin, diaspora toplumlarına ilişkin kesin veri olmadığı, ancak önemli bir potansiyel taşıdığı vurgulanmalıdır). Levitt ise diasporaların anavatanlarına katkılarının sadece para üzerinden ölçülmemesi gerektiğini, "sosyal sermaye" (social remittances) kavramı bağlamında anavatana transfer edilen fikirlerin ve değerlerin de son derece önemli olduğunu belirtmektedir¹⁷.

Diasporaların, hem ev sahibi devlette hem de anavatanda yaptıkları ekonomik yatırımlar, teknoloji aktarımları ve ticari girişimler sadece ulusal ekonomileri değil uluslararası ekonomiyi de etkilemektedir.

¹⁷ Levitt, "social sermaye" kavramının dört şekilde olabileceğini belirtmektedir: (i). Normlar, (ii). Pratikler, (iii). Kimlikler, (iv). Sosyal Kapital. Ayrıntılı bilgi için bk. (Levitt, 2001). Levitt'in bahsettiği sosyal kapital kavramı ise sosyal yapının özelliklerinin ve bireyler arası ilişkilerin, ekonomik açıdan katkılarını ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. (Coleman, 1988). Makalenin tamamına ulaşmak için: http://onemvweb.com/sources/sources/social_capital.pdf, 14.09.2012.

Sonuç

Diaspora kelimesi, binlerce yıl önce başladığı yolculuğuna günümüzde devam etmekte, gelecekte de devam edecek gibi görünmektedir. Bu yolculuk sırasında, kavramın anlamı değişmekte ve dönüşmekte, kullanımını artmakta ve kolaylaşmaktadır.

Bu bağlamda diasporanın güncel durumunu, dört farklı açıdan incelemek yararlı olacaktır:

- (i). Diaspora kelimesi açısından
- (ii). Diaspora toplumu açısından
- (iii). Ev sahibi devlet açısından
- (iv). Akraba devlet açısından

Diaspora kelimesi açısından:

a. Diaspora kelimesi, güçlü bir şekilde etno-ulusal anlam kazanmaktadır. Dolayısıyla, diaspora kelimesini herhangi bir ön ekle veya sıfatla kullanmaya gerek kalmadığı gibi, dinsel veya ideolojik grupları diaspora olarak adlandırmak da doğru değildir.

b. Diaspora kelimesinin, kolay ve sık kullanılması, kelimenin değişen çağrışımlarıyla ilgilidir. Özellikle pejoratif anlamın kaybolmaya başlaması ve eril/dişil ayrımının ortadan kalkması, kelimenin güncel kullanımı ve geleceği açısından önemli bir fırsattır.

c. Diaspora kelimesinin günümüzdeki (uzamsal) anlamını yeniden kurgulayabilmek için, kavrama ilişkin tarihsel bir ayrım yapılmasına ihtiyaç vardır. Diaspora genel başlığının altında i) Klasik diaspora ii) Modern diaspora iii) Çağdaş diaspora ayrımı yapılması ve bu kavramların ayrı ayrı tanımlanması, literatüre son derece değerli bir katkı olacaktır. Farklı dönemlerde oluşan diaspora toplumlarının özellikleri, bilinçleri, anavatanla ve vatanla ilişkileri, yaşadıkları ülkelerde algılanış şekilleri, diğer soydaş topluluklarla ilişkileri birbirinden farklıdır. Dolayısıyla böyle bir ayrım, kavramsal ve kuramsal çerçevenin çizilebilmesi için önemli fırsatlar sunacaktır. Anavatandan zorunlu göç yerine, aile, eğitim, ticaret gibi nedenlerle gönüllü göçün de çağdaş diasporanın oluşumu açısından yeterli bir ölçüt olarak algılanması, bu duruma güzel bir örnektir.

d. Diaspora toplumlarının, küresel sistemde artan etkisiyle doğru orantılı olarak diaspora kavramının da -azınlık kavramında olduğu gibi- hukuki tartışmaların, sosyal - siyasal düzenlemelerin ve akademik araştırmaların (daha) güçlü bir öznesi olacağı öngörülmektedir.

Diaspora toplumu/üyleri açısından:

a. Diaspora üyelerinin, yaşadıkları ülkenin vatandaşı olması önemli bir konudur; yabancı ve vatandaş kavramları konusundaki hukuki düzenlemeler, bu noktada önem taşımaktadır. Ancak, hakların sadece vatandaşlara değil herkese verilmesi doğrultusundaki gelişmeler, bu önemi azaltmaktadır. Üstelik küreselleşmenin de etkisiyle, diasporaların birçok farklı ülkede yaşamaya başlaması, küresel şehirlerin ortaya çıkması, ulus devletlerin zayıflaması gibi gelişmeler, vatandaşlık kavramının önemini azaltan diğer nedenlerdir. Çifte vatandaşlık, çoklu vatandaşlık gibi yasal düzenlemeler de bu bağlamda değerlendirilmelidir.

b. Diasporaların güncel yorumunda, sadece akraba devletle değil diğer ülkelerdeki soydaşlarla da iletişim ve iş birliği önem kazanmaktadır. Çağdaş diaspora yorumu açısından, iletişim, ulaşım ve haberleşme alanlarında yaşanan gelişmeler doğrultusunda, bir topluluğun diaspora olması için diğer soydaş diasporalarla ilişkisi son derece önemli bir konudur. ABD'deki Litvanyalıların diaspora toplumu olarak değerlendirilebilmesi için, sadece Litvanya ile ilişkilerinin devam etmesi yeterli değildir. ABD'deki Litvanyalıların, Rusya, Almanya, Fransa'daki Litvanyalılarla da (genellikle sivil toplum örgütleri aracılığıyla) kurumsal ilişki içinde olması, yakın gelecekte diaspora olarak tanımlanmaları için bir gereklilik hâline gelecektir.

c. Diasporalar, uluslararası ilişkilerin ve ekonominin önemli birer aktörü hâline gelmektedir. Küreselleşmenin ortaya çıkardığı yeni durumlar, diaspora üyleri için önemli fırsatlar sunmaktadır. Diaspora üyelerinin, farklı toplumlara, kültürlere, dillere hâkim olması, uluslararası bağlantıları ve hareket kabiliyetleri, diaspora toplumlarını ve üyelerini, önemli birer küresel aktör hâline getirmektedir.

Ev sahibi devlet açısından:

a. Ev sahibi devletin, diaspora toplumlarına yönelik olarak asimilasyon politikası izlemesi artık neredeyse imkânsızlaşmıştır. İnsan hakları alanında meydana gelen gelişmeler, kültür, kimlik gibi konulardaki küresel eğilimler ve ulus-devletin gittikçe zayıflaması, ev sahibi devletleri entegrasyon seçeneğini tercihe zorlamaktadır.

b. Entegrasyon politikası, ev sahibi devletin diaspora ile daha sağlıklı bir ilişki kurarak bu ilişkiden kazanımlar elde etmesine olanak sağlamaktadır. Diaspora toplumlarının küresel irtibatları, diaspora üyelerinin nitelikleri, ekonomik ve politik açıdan, ev sahibi devlete yarar sağlayabilecektir.

c. Ev sahibi devletlerin, diasporalara tahammülü bir zorunluluk hâline getirmektedir. Diasporaların kimliklerini koruma konusundaki ısrarı ve örgütlü yapılanması, anavatanla güçlü ilişkileri, ev sahibi devletin çıkarlarına da destek olabilecek niteliktedir.

d. Ev sahibi devletler, çağdaş diaspora yorumu açısından, son durak olarak görülmemelidir. Diaspora üyelerinin yer değiştirmesi ve küresel hareket kabiliyetleri, ev sahibi devletlerin değişebileceğini göstermektedir. Dolayısıyla diaspora ile kurulacak iyi ilişkiler, ev sahibi devlete -diaspora üyeleri başka bir devlete gitse bile- ekonomik ve politik ilişkileri sürdürme imkânı sağlamaktadır.

Akraba devlet açısından:

a. Akraba devletin, diasporaları, kendi gündemleri ve beklentileri olan yapılar olarak görmesi, çağdaş diaspora algısı açısından önemlidir. Diasporalar, ekonomik ve siyasi bir köprü olarak önemli bir işleve sahiptir.

b. Diasporaların, diğer ülkelerdeki soydaşlarıyla iş birliği içerisinde olması, akraba devlete de katkısı olacak önemli bir konudur. Akraba devletin, küresel seviyede örgütlü bir diasporaya sahip olması, uluslararası ilişkilerini ve küresel etkinliğini artırabilecektir.

c. Diasporaların örgütlü yapısı ve diaspora üyelerinin tecrübe, donanım ve birikimleri, anavata sadece ekonomik ve politik değil sosyal ve kültürel konularda da katkı sağlayabilir.

d. Akraba devlet, diaspora kurmaya değil, anavatan dışında yaşayan toplumun ortak bilinçle kurmaya karar verdiği diaspora oluşumunu desteklemeye odaklanmalıdır. Diaspora kurma kararı, devlete değil, topluma ait bir tercihtir.

e. Akraba devletin, diaspora kavramından ne anladığı önemlidir. Dışarıda kimseyi bırakmayacak kadar geniş bir yaklaşım, diaspora kavramının içini boşaltacak ve önemini azaltacaktır.

Diaspora kavramıyla ilgili tartışmaları takip etmek, edilgen değil etken ve etkin bir yaklaşım gerektirmektedir. Kavramın anlamının ve bağlamının şekillenmekte olduğu günümüz dünyasında, kavrama ilişkin kullanım ve yorumlar kavramın geleceğini belirleyecektir. Bu bağlamda, diasporaya ilişkin ontolojik fanteziler yerine akademik araştırmalara her zamankinden daha fazla ihtiyaç vardır.

Kaynakça

- Armstrong, J. A. (1976, June). Mobilized and Proletarian Diasporas. *American Political Science Review*, 70 (2), 393-408.
- Aydın, M. (2005). *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*. Konya: NKM Yay.
- Bauman, M. (2010). Diasporas: Concepts, Intersections, Identities. *Exile* (K. Knott and S. McLoughlin, Ed.) içinde (ss. 19-23). Londra: Zed Books.
- Belge, M. (2011). Sunuş. S. Dufoix içinde (ss.1-5). *Diasporalar*. İstanbul: Hrant Dink Vakfi Yay.
- Boyarin, D. and Boyarin, J. (2007). Diaspora: Generation and the Ground of Jewish Identity. *Theorizing Diaspora: A Reader* (A. Mannur and J. E. Braziel, Ed.). Oxford: Blackwell Pub.
- Brackman, H. (2010). Jews, African Americans and Israel: The Ties That Bind. *Simon Wiesenthal Center/Museum of Tolerance*, 2.
- Braziel, J. E. and Mannur, A. (2007). Nation, Migration, Globalization: Points of Contention in Diaspora Studies. *Theorizing Diaspora: A Reader* (J. E. Braziel & A. Mannur Ed.). Oxford: Blackwell Pub.
- Brubaker, R. (2005, January). The “Diaspora” Diaspora. *Ethnic and Racial Studies*, 28, 1-19.
- Bruter, M. (2005). *Citizens of Europe? The Emergence of a Mass European Identity*. New York: Palgrave Macmillan.
- Capotorti, F. (1991). *Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*. New York: United Nations.
- Castles, S. and Miller, M. J. (1998). *The Age of Migration*. New York: Palgrave Macmillan Pub.
- Clifford, J. (1994). Diasporas. *Cultural Anthropology*, 9(3), 302-338.
- Cohen, R. (1997). *Global Diasporas: An Introduction*. Londra: UCL Press.
- Cohen, R. (1999). Diaspora and the Nation-state: from Victims to Challengers. *Migration, Diasporas and Transnationalism* (S. Vertovec and R. Cohen, Ed.) içinde (s. 266). Massachusetts: Edward Elgar Pub.
- Cohen, R. (1999). Rethinking “Babylon”: Iconoclastic Conceptions of the Diaspora Experience. *Migration, Diasporas and Transnationalism* (S. Vertovec and R. Cohen, Ed.) içinde (ss. 252-265). Massachusetts: Edward Elgar Pub.
- Cohen, R. (2001). Diaspora. *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences* içinde (ss. 3642-3645). Amsterdam: Elsevier.
- Coleman, J. S. (1988). Social Capital in the Creation of Human Capital. *The American Journal of Sociology*, 94, 95-120.
- Cordell, K. (1999). Introduction: Aims and Objectives. *Ethnicity and Democratisation in the New Europe* (K. Cordell, Ed.) içinde (ss. 4-5). New York: Routledge.
- Çiçekli, B. (2000). Türk Vatandaşlığından İzin Alarak Çıkma. *Ankara Barosu Dergisi*, 63-75.
- Dufoix, S. (2011). *Diasporalar*. İstanbul: Hrant Dink Vakfi Yay.

- Dwyer, C. (2010). Diasporas and Economics. K. Knott, & S. McLoughin, *Diasporas: Concepts, Intersections, Identities* içinde (ss. 87-90). Londra: Zed Books.
- Erdenir, F. B. (2006). *Avrupa Kimliği, Pan-Milliyetçilikten Post-Milliyetçiliğe*. Ankara: Ümit Yay.
- Fearon, J. D. (1999, November 3). *What is Identity (As We Now Use the Word)?*.
- Gilroy, P. (1993). *The Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness*. New York: Verso Pub.
- Gilroy, P. (1999). Diaspora. S. Vertovec & R. Cohen içinde, *Migration, Diasporas and Transnationalism* (s. 293-298). Massachusetts: Edward Elgar Pub.
- Güvenç, B. (1993). *Türk Kimliği, Kültür Tarihinin Kaynakları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Helmreich, S. (1992). Kinship, Nation and Paul Gilroy's Concept of Diaspora. *Diaspora*, 2(2), 245.
- Hogg, M. and Abrams, D. (1988). *Social Identifications: A Social Psychology of Intergroup Relations and Group Processes*. Londra: Routledge.
- Irele, A. (1965, October). Negritude or Black Cultural Nationalism. *The Journal of Modern African Studies*, 3(3), s. 321-348.
- Jones, P. (2008). Group Rights. E. N. Zalta içinde, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*.
- Juan, A.-S. (1998). Going Home: Enacting Justice in Queer Asian America. D. L. Eng, & A. Y. Hom içinde, *Queer in Asian America* (s. 25-40). Philadelphia: Temple University Press.
- Kirshenblatt-Gimblett, B. (1999). Spaces of Dispersal. S. Vertoves, & R. Cohen içinde, *Migration, Diasporas and Transnationalism* (ss. 315-316). Massachusetts: Edward Elgar.
- Kohn, M. J. (2005). *Is the Holocaust Vanishing?*. Maryland: Hamilton Books.
- Kurubaş, E. (2009). Etnik Sorun – Dış Politika Bağlamında Kürt Sorununun Türk Dış Politikasına Etkileri. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 8(1), 39-69.
- Levitt, P. (2001). *The Transnational Villagers*. Berkeley: University of California Press.
- Levitt, P. (2010). Transnationalism. K. Knott, & S. McLoughin içinde, *Diasporas: Concepts, Intersections, Identities*, (ss. 39-44). Londra: Zed Books.
- Lichtman, M. D. (2006). *Eretz Yisrael in the Parahah*. Israel: Devora Pub.
- Lowe, L. (2007). "Heterogeneity, Hybridity, Multiplicity: Marking Asian-American Differences",. E. Braziel, & A. Manur içinde, *Theorizing Diaspora: A Reader* (ss. 132-155). Oxford: Blackwell Pub.
- Lyons, T. and Mandaville, P. (2010). Diasporas and politics. K. Knott, & S. McLoughin içinde, *Diasporas: Concepts, Intersections, Identities* (ss. 91-96). Londra: Zed Books.
- Malkki, L. (1992). National Geographic: The Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity Among Scholars and Refugees. *Cultural Anthropology*, 7(1), 24-44.

- Marienstrass, R. (1999). On the Notion of Diaspora. S. Vertovec, & R. Cohen içinde, *Migration, Diaspora and Transnationalism*. Massachusetts: Edward Elgar Pub.
- Nickel, J. (t.y.). Human Rights. E. N. Zalta içinde, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*.
- Ohliger, R. and Münz, R. (2003). Diasporas and Ethnic Migrants in Twentieth-Century Europe: A Comparative Perspective. R. Münz, & R. Ohliger içinde, *Diasporas and Ethnic Migrants* (ss. 3-18). Londra: Frank Cass Pub.
- Oran, B. (1999, Nisan-Haziran). Kemalizm, İslamcılık, Küreselleşme (Türkiye’de “Yüce Sadakat Odağı” Kavramı Üzerine Düşünceler). *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 54(2), 133-162.
- Oran, B. (2008). *Türkiye’de Azınlıklar, Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*. İstanbul: İletişim Yay.
- Oran, B. (2009). *Küreselleşme ve Azınlıklar*. Ankara: İmaj Kitabevi.
- Öner, S. (2008). *Construction of European Identity within the European Union, Yayınlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Övet, T. (2007). Avrupa “Öteki”si. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 94-103.
- Özyakışır, D. (2006, Ağustos). Ulus-Devlet ve Millî Egemenlik Bağlamında Teorik Bir Küreselleşme Eleştirisi. *Jeopolitik Dergisi*, 31, 78-80.
- Pattie, S. P. (2005). New Homeland for an Old Diaspora. A. Levy, & A. Weingrod, *Homelands and Diasporas* içinde (ss. 49-67). California: Stanford University Press.
- Pazarıcı, H. (2005). *Uluslararası Hukuk*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Pergola, S. D. (2010). *World Jewish Population 2010*. 8 28, 2012 tarihinde http://www.jewishdatabank.org/Reports/World_Jewish_Population_2010.pdf adresinden erişildi.
- Poyraz, T. (2007). *Etnik Sosyoloji Açısından Kosova Türkleri: Prizren ve Mamuşa Örneği, Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Rabinovitch, S. (2005). The Dawn of a New Diaspora: Simon Dubnov’s Autonomism, from St. Petersburg to Berlin. *Leo Baeck Institute Year Book* içinde (C. 50, (1), ss. 267-288).
- Radhakrishnan, R. (2007). Ethnicity in an age of Diaspora. E. Braziel, & A. Manur, *Theorizing Diaspora: A Reader* içinde (ss. 119-131). Oxford: Blackwell Pub.
- Reis, M. (2004, June). Theorizing Diaspora: Perspectives on ‘Classical’ and ‘Contemporary’ Diaspora. *International Migration*, 42(2), 41-56.
- Safran, W. (1999). Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return (S. Vertovec, & R. Cohen Ed.). *Migration, Diasporas and Transnationalism*. Massachusetts: Edward Elgar Pub.
- Schnapper, D. (1999, Winter). From the Nation-state to the Transnational World: On the Meaning and Usefulness of Diaspora as a Concept. *Diaspora: A journal of Transnational Studies*, 8(3), 225-254.

- Sheffer, G. (1986). A New Field of Study: Modern Diasporas in International Politics. G. Sheffer. *Modern Diasporas in International Politics* içinde (ss. 1-15). London: Croom Helm.
- Sheffer, G. (2003). *Diaspora Politics, At Home Abroad*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shepperson, G. (1966). The African Abroad or the African Siaspora. *African Forum* 2.
- Sideri, E. (2008). The Diaspora of the Term Diaspora: A Working-Paper of a Definition. *Cultures in Transit*, 4, 32-47.
- Tölölyan, K. (1991). The Nation-State and Its Others: In Lieu of a Preface. *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, 1(1), 4.
- Volkan, V. (2004). Chosen Trauma, The Political Ideology Of Entitlement and Violence. *Berlin Meeting*.
- Wingens ve diğerleri. (2011). The Sociological Life Course Approach and Research on Migration and Integration. M. v. Wingens, *A Life-course Perspective on Migration and Integration* içinde (ss. 1-26). New York: Springer Pub.
- Yaldız, F. (2012, Güz). AB’de Bireysel Haklar ve Lizbon Antlaşması. *Bilge Strateji*, 4(7), 122-146.
- Yıldız, A. (2010). *Ulus Devletin Bunalımı*. İstanbul: Etkileşim Yay.
- Young, C. (1993). The Dialectics of Cultural Pluralism: Concept and Reality. *The Rising Tide of Cultural Pluralism*, 3-35.
- <http://conventions.coe.int> adresinden 18 Eylül 2012 tarihinde erişildi.
- <http://stateofisrael.com/declaration/> adresinden 18 Eylül 2012 tarihinde erişildi.
- http://www.mfa.gov.il/MFA/MFAArchive/1950_1959/Law%20of%20Return%205710-1950 adresinden 18 Eylül 2012 tarihinde erişildi.
- http://www.worldcourts.com/pcij/eng/decisions/1935.04.06_albania.htm adresinden 3 Ağustos 2011 tarihinde erişildi.